

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ

-Konu, Yöntem ve Tarihsel Gelişimi Açısından-

Editör

Prof. Dr. Ali Kürşat TURGUT

Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN

Prof. Dr. Hacı Ömer ÖZDEN

Prof. Dr. Ali ÇETİN

Prof. Dr. Kemal SÖZEN

Doç. Dr. Fatih TOPALOĞLU

Prof. Dr. Durmuş ARIK

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

Prof. Dr. Asım YAPICI

Doç. Dr. Mustafa Fatih AY

Ar. Gör. Rüveyda ÇINAR

Eskiyeni Yayınları: 240

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
-Konu, Yöntem ve Tarihsel Gelişimi Açısından-

Editör
Prof. Dr. Ali Kürşat TURGUT

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Mayıs 2024

ISBN: 978-625-6781-52-8

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ

-Konu, Yöntem ve Tarihsel Gelişimi Açısından-

Editör

Prof. Dr. Ali Kürşat TURGUT

Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN

Prof. Dr. Hacı Ömer ÖZDEN

Prof. Dr. Ali ÇETİN

Prof. Dr. Kemal SÖZEN

Doç. Dr. Fatih TOPALOĞLU

Prof. Dr. Durmuş ARIK

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

Prof. Dr. Asım YAPICI

Doç. Dr. Mustafa Fatih AY

Ar. Gör. Rüveyda ÇINAR

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	9
GİRİŞ	13
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BAĞLAMINDA BİLİMSEL ÇEŞİTLİLİĞİN TEORİK VE PRATİK BOYUTLARININ UFKU/Müfit Selim SARUHAN	13
1. Felsefe ve Din Bilimleri: Bağımsız Bütünlük	13
2. Felsefe ve Din Bilimleri İçeriğine Genel Bir Bakış	16
3. Felsefe ve Dinin Doğası	20
4. Felsefe ve Din İlişkisi: Uzlaşma mı, Çatışma mı, Bağımsızlık mı?	26
Kaynakça	36
BİRİNCİ BÖLÜM	
FELSEFÎ BİLİMLER	39
FELSEFE TARİHİ/Hacı Ömer ÖZDEN	41
1. Felsefe Tarihi Bilim Dalının Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı	41
2. Felsefe Tarihi Bilim Dalının Türkiye'deki Durumu	50
3. Felsefe Tarihi Bilim Dalının Mâhiyeti ve İsimlendirilişi	62
4. Felsefe Tarihi Bilim Dalının Konu ve Problemleri	64
5. Felsefe Tarihi Bilim Dalının Amaç ve Yöntemi (Metodolojisi)	79
6. Felsefe Tarihi Biliminin Diğer Bilim Dallarıyla İlişkisi	88
Kaynakça	96
MANTIK/Alî ÇETİN	99
Giriş	99
1. Mantık Bilim Dalının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı	100
2. Mantık Bilim Dalının Türkiye'deki Durumu	106
3. Mantık Bilim Dalının Konusu ve Mâhiyeti	107
3.1. Mantığın İlkeleri	107
3.2. Klasik Mantık	108
3.2.1. Kavramlar Mantığı (Tasavvurât)	108
3.2.2. Beş Tümel (Külliyât-ı Hamse)	112
4. Tasdikât (Yargıda Bulunma ve Çıkarımlar Mantığı)	117
4.1. Önergeler	117
4.2. Akıl Yürütme (İstidlâl)	131
5. Tasdik Türleri ve Beş Sanat	141
5.1. Tasdik Türleri	144
5.2. Beş Sanat	146
6. Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münâzara/Tartışma Metodolojisi	147
7. Sembolik Mantık	151
8. Mantığın Diğer Bilim Dallarıyla İlişkisi	164
Kaynakça	169

İSLÂM FELSEFESİ/Kemal SÖZEN	173
1. İslâm Felsefesinin Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı	174
2. İslâm Felsefesi Bilim Dalının Türkiye'deki Durumu	189
3. İslâm Felsefesinin Mahiyeti ve İsimlendirilişi	193
4. İslâm Felsefesinin Konu ve Problemleri	195
5. İslâm Felsefesinin Amaç ve Yöntemi	199
6. İslâm Felsefesinin Diğer Bilim Alanlarıyla İlişkisi	210
Kaynakça	215

DİN FELSEFESİ/Fatih TOPALOĞLU	219
1. Din Felsefesinin Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı	220
2. Din Felsefesinin Türkiye'deki Serencamı	225
3. Din Felsefesi Bilim Dalının Mahiyeti	227
4. Din Felsefesinin Konu ve Problemleri	233
5. Din Felsefesinin Amacı ve Yöntemi	237
6. Din Felsefesinin Diğer İlimlerle İlişkisi	250
Değerlendirme	253
Kaynakça	258

İKİNCİ BÖLÜM

DİN BİLİMLERİ	261
----------------------------	-----

DİNLER TARİHİ/Durmuş ARIK	263
--	-----

Giriş	263
1. Dinler Tarihi Hakkındaki Bilginin Önemi	263
2. Bir Disiplin Olarak Dinler Tarihinin Ortaya Çıkışı	267
2.1. Batıda Dinler Tarihi Çalışmaları	268
2.2. İslâm Dünyasında Dinler Tarihi Çalışmaları	276
2.3. Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinler Tarihi Çalışmaları	279
3. Dinler Tarihinin Katkı Sağlayan Bazı Kuruluşlar	289
3.1. Uluslararası Dinler Tarihi Derneği (International Association for the History of Religions- IAHR)	289
3.2. Avrupa Din Bilimleri Derneği (The European Association for the Study of Religions- EASR)	291
3.3. Türkiye Dinler Tarihi Derneği- TÜDTAD (Turkish Association for the History of Religions- TAHR)	294
4. Dinler Tarihi Bilimi: Tanımı ve Konusu	297
4.1. Dinler Tarihi Biliminin Tanımı	297
4.2. Dinler Tarihi Biliminin Konusu	303
4.2.1. Dinler Tarihi Biliminin Konusu Olarak Dinler ve Yeni Dini Hareketler	303
4.2.2. Dinler Tarihi Biliminin Konusu Olarak Dinlerarası İlişkiler ve Halk İnanışları	306
5. Dinler Tarihi Biliminin Metodu	308
6. Dinler Tarihi Biliminin Diğer Bilim Dalları ile İlişkisi	315
Değerlendirme	317

7. Dinler Tarihi Bibliyografya Denemeleri ve Bazı Veri Tabanları-----	319
Kaynakça-----	321
DİN SOSYOLOJİSİ/İhsan ÇAPCIOĞLU/Rüveyda ÇINAR-----	327
Giriş-----	327
1. Din Sosyolojisinin Sistematik Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı-----	329
1.1. Din Sosyolojisinin Öncüleri ve Gelişimi-----	333
1.2. Klasik Sosyolojide Din-----	334
1.2.1. Saint Simon (1760-1825)-----	334
1.2.2. Auguste Comte (1798-1857)-----	335
1.2.3. Karl Marx (1818-1883)-----	338
1.2.4. Emile Durkheim (1858-1917)-----	340
1.2.5. Max Weber (1864-1920)-----	343
1.3. Çağdaş Sosyolojide Din-----	347
2. Türkiye’de Din Sosyolojisinin Kökleri-----	353
2.1. Türkiye’de Din Sosyolojisinin Gelişimi-----	354
2.2. Türkiye’de Din Sosyolojisinin Temsilcileri-----	363
3. Dünyada Din Sosyolojisi: Başlıca Gelenekler, Konu ve Gündemler-----	369
3.1. Fransız Geleneğinde Din Sosyolojisi-----	369
3.2. Alman Geleneğinde Din Sosyolojisi-----	370
3.3. İngiliz Geleneğinde Din Sosyolojisi-----	371
3.4. Amerikan Geleneğinde Din Sosyolojisi-----	372
4. Din Sosyolojisi Metodolojisi-----	374
4.1. Nicel Metodoloji-----	374
4.2. Nitel Metodoloji-----	376
4.2.1. Derinlemesine Mülakat-----	377
4.2.2. Etnografik Gözlem-----	377
4.2.3. Vaka Çalışmaları-----	378
4.2.4. Katılımcı Gözlem-----	379
4.3. Karşılaştırmalı Metodoloji-----	380
4.4. Tarihsel Analiz-----	381
4.5. İçerik Analizi-----	382
4.6. Fenomenoloji-----	383
4.7. Dokümantasyon Tekniği-----	384
4.8. Çok Yöntenli/Karma Metodoloji-----	385
5. Din Sosyolojisinin Diğer Disiplinlerle İlişkisi-----	386
Sonuç: Din Sosyolojisinin Geleceği-----	389
Kaynakça-----	391
DİN PSİKOLOJİSİ/Asım YAPICI-----	397
Giriş-----	397
1. Din Psikolojisinin Tanımlanması Meselesi-----	397
2. İsimlendirme Sorunu: Din Psikolojisi mi Dinî Psikoloji mi?-----	398
3. Din Psikolojisinin Konusu ve Araştırma Alanları-----	402

4. Din Psikolojisinin Tarihsel Serüveni-----	406
4.1. İslam Bilim Geleneğinde Psikoloji ve Din Psikolojisinin Tarihsel Kökleri--	406
4.2. Modern Psikolojinin Gelişimi -----	412
5. Din Psikolojisinin Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı ve Gelişimi-----	414
5.1. Kıta Avrupası'nda Din Psikolojisinin Gelişimi -----	415
5.1.1. Alman Din Psikolojisi Geleneği -----	415
5.1.2. Fransız Geleneği -----	418
5.2. ABD'de Din Psikolojisinin Gelişimi -----	421
6. Din Psikolojisinin Türkiye'de Gelişim Serüveni -----	427
6.1. İlmü'n-Nefs Geleneğinden Modern Psikolojiye -----	427
6.2. Türkiye'de Din Psikolojisinin Kuruluşu ve Gelişmesi -----	428
7. Din Psikolojisinde Yöntem ve Teknikler-----	433
8. Din Psikolojisinin Diğer Bilim Dallarıyla İlişkisi -----	457
Kaynakça-----	460
DİN EĞİTİMİ/Mustafa Fatih AY-----	469
Giriş -----	469
1. Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı: Din Eğitimi Faaliyetinden Din Eğitimi Bilimine--	469
2. Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Din Eğitimi Anabilim Dalının Kuruluşu----	471
3. Din Eğitimi Bilim Dalının Doğuşunu Geciktiren Sebepler -----	483
4. Din Eğitiminin Mâhiyeti ve Din Eğitimi Yaklaşımları-----	485
5. Din Eğitimi Biliminin Çalışma Alanı ve Problemleri -----	489
5.1. Din Eğitimi Biliminin Felsefesi-----	492
6. Din Eğitimi Biliminin Amacı ve Metodolojisi-----	501
6.1. Teolojik Araştırmalar/Normatif ve Tümdengelim -----	503
6.2. Tarih Araştırmaları -----	503
6.3. Nicel Araştırmalar -----	503
6.4. Nitel Araştırmalar-----	504
6.5. Karma Yöntem Araştırmaları-----	504
7. Din Eğitimi Biliminin Diğer Bilimlerle İlişkisi -----	504
Kaynakça-----	509
DİZİN -----	513

ÖN SÖZ

İnsanlığın başlangıcından itibaren felsefe ve din zihinsel uğraş alanlarının başında gelmiştir. İlahî ve beşerî her iki alan tarih boyunca birbiriyle bazen uzlaştırıldığı gibi kimi zaman da birbirinden ayrıştırılmıştır. Söz konusu iki sahaya dair bütün olumlu-olumsuz gelişmelere rağmen aslına bakılırsa felsefe ve din, hakkında daima birbiriyle irtibatlı olarak söz edilmiş ve tartışılmıştır. Meselenin bu yönü hakkında epeyce akademik bir literatür oluşmuştur. Bu birikim sadece Müslümanlara hasredilmemeli, zira Yahudi ve Hristiyan düşünce geleneğinde de felsefe-din ilişkisine dair birçok eser te'lif edilmiş ve halihazırda da bu uğraşı devam etmektedir.

İslâm tarihinin ilk dönemlerinden beri Müslümanlar, yaşadıkları coğrafyada kadîm kültür ve medeniyetlerden devraldıkları simya, tılsım, ilm-i nücûm gibi okült ilimlerin varlığından haberdar olmuşlardır. Kur'an, Sünnet ve sosyal problemlerin kaynaklık ettiği fıkıh, tefsir, hadis ve kelâm gibi ilimler Müslümanlar tarafından meydana getirilmiştir. Bunun yanında ana dili Arapça olan Müslümanlar daha sonraki süreçte bu dile dair birçok çalışma (sarf, nahiv, belağat vb.) yaparak dil ilimleri sahasında da söz sahibi olmuşlardır.

Fetihler neticesinde yabancı kültürlerle muhatap olan Müslümanlar onların elindeki ilimleri de tanımaya çalışmış ve bu yolda çeviri merkezleri kurarak olağanüstü çaba göstermişlerdir. Bu süreçte matematik, tabîî ve metafizik ilimlerinden oluşan felsefenin nazarî kısmını içeren ilimlerinin yanında ahlâk, ev idaresi ve siyaset gibi felsefenin amelî yönünü içeren ilimleri de öğrenen Müslüman düşünürler hem dinî hem de felsefî ilimlerde belli bir yetkinliğe ulaşmışlardır. Ancak bazıları sadece din ilimleri sahasında uzmanlaşırken bazıları da felsefî ilimlerde derinleşmişlerdir. Ayrıca Orta Çağ İslâm dünyasında Müslüman ilim insanları tek bir sahada değil birden fazla alanda kendilerini iyi yetiştirmiş ve o disiplinlerde söz sahibi olmuşlardır.

Siyasî, askerî, iktisadî ve teknik sahada dünyada yaşanan gelişmeler ister istemez ilmî sahayı da etkilemiştir. Bu minvalde özellikle 19. asırdan itibaren birçok disiplinin felsefe bünyesinden ayrılarak müstakil bir alan hüviyetini kazanması ile ilimler arasında çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra ülkemizin eğitim-öğretim politikalarında da birtakım yenilikler olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de 1949 yılında Ankara'da İlahiyat Fakültesinin açılması ve bunu takip eden süreçte İlahiyat, Yüksek İslâm Enstitüsü ve İslâmî İlimler Fakültesi adı altında yapılan eğitim-öğretim müfredatında genel olarak Osmanlı'dan devralınan programların devam ettirildiği görülmektedir. Zaman zaman adı geçen fakülte veya enstitülerin müfredatında felsefe

ve onunla ilintili alanların derslerinin gereksiz olduğu veya bu derslerin dinî ilimlere faydalarının olmadığı gibi suni gerekçelerle programdan çıkarılma veya kredilerinin azaltılması şeklinde teşebbüslerde bulunulmuştur. Ancak bu girişimlerin mezkûr fakültelerde eğitim gören öğrencilere faydasından çok zararı olduğu da bir gerçektir.

İlahiyat veya İslâmî ilimler fakültelerinde Temel İslâm Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri, İslâm Tarihi ve Sanatları şeklinde üç bölüm bulunmaktadır. Aşırı genellemeci ve aşırı indirgemeci anlayışın doğru bir yaklaşım olmadığını kabulden hareketle sözü edilen her üç bölümün içeriğindeki derslerin bu fakülteler için bir zenginlik ve aynı zamanda öğrenci veya araştırmacı için ufuk açıcı olduğu ifade edilmelidir. Dolayısıyla bu dersler birbiri için feda edilemez bir önemi haizdir. Çalışmamızın ana eksenini oluşturan Felsefe ve Din Bilimleri de genelde üniversitelerin farklı fakülteleriyle irtibatlı olduğu gibi özelde ise ilahiyat fakültesinin diğer bölümlerinde bulunan disiplinlerle de sıkı bir ilişki içindedir.

Felsefe ve Din Bilimleri ifadesinin bu çalışmada daha çok İlahiyat veya İslâmî ilimler Fakültelerinde öne çıkan içeriğiyle kullanıldığının vurgulanmasının yanında muhteviyatında barındırdığı Felsefe Tarihi, Mantık, İslâm Felsefesi, Dinler Tarihi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Din Felsefesi ve Din Eğitimi sahalarıyla da disiplinlerarası bir hüviyet gösterdiği de belirtilmelidir. Sadece bir bölümde bu kadar zengin bir içeriğe sahip mezkûr fakültelerin, diğer bölümlerinde yer alan disiplinlerle çok kapsamlı bir ilimler yelpazesine sahip olduğunu ve bu yönüyle diğer fakültelerden farklılığının dikkat çektiği de ifade edilmelidir.

İlahiyat veya İslâmî İlimler Fakülteleri programında yer alan adı geçen disiplinlere yönelik daha önce çeşitli çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Ancak onların büyük çoğunluğu incelendiğinde bütün disiplinleri özet bir şekilde tanıtmayı veya sadece birkaç özelliğini öne çıkardığı görülmektedir. Bu çalışma ise müfredattaki sadece felsefe ve din bilimleri bölümü içindeki disiplinlere yönelik olup, bu alandaki bilim dallarını derinlemesine incelemeyi hedeflemekle diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Elinizdeki bu çalışma bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Her bilim dalı Türkiye'nin farklı üniversitelerinde görev yapan ve alanında uzman akademisyenler tarafından kaleme alınan bu kitabın giriş bölümünde Müfit Selim Saruhan, Felsefe ve Din Bilimleri Bağlamında Bilimsel Çeşitliliğin Teorik ve Pratik Boyutlarının Ufku başlığı altında felsefe ve din bilimlerini farklı bir bakış açısıyla dikkatlere sundu. Birinci bölümde Felsefî Bilimler ana başlığının altında üç disipline yer verildi. İlk olarak Hacı Ömer Özden, Felsefe Tarihi bilim dalını, felsefe kavramının anlamından başlayarak alanın geçmişten günümüze gelişim sürecini konu, amaç, yöntem ve diğer disiplinlerle ilintileyerek yazdı. Ali Çetin ise Mantık bilim dalını farklı boyutlarıyla inceledi. Kemal Sözen de İslâm Felsefesi bilim da-

lını mahiyetinden isimlendirilişine, konu ve yönteminden diğer disiplinlerle nasıl bir ilişki içinde olduğunu ayrıntılarıyla ifade etmeye çalıştı. Fatih Topaloğlu, Din Felsefesi başlığı altında bu disiplinin konu, yöntem ve Türkiye'deki durumunu, diğer bilim dallarıyla nasıl bir ilişkisi olduğunu inceledi. Din Bilimleri ana başlığı altında yer alan ikinci bölümde ise Durmuş Arık, Dinler Tarihi bilim dalını çeşitli boyutlarıyla kaleme aldı. İhsan Çapcıoğlu ve Rûveyda Çınar, Din Sosyolojisi bilim dalının ortaya çıkışı, konusu, yöntemi, Batı'da ve Türkiye'deki durumunu ayrıntılarıyla ele aldı. Asım Yapıcı ise Din Psikolojisi bilim dalının bir disiplin olarak mahiyeti, konu ve amacını, yöntemini, diğer bilim dallarıyla irtibatını ve ülkemizdeki gelişim serüvenini ortaya koydu. Son olarak Mustafa Fatih Ay, Din Eğitimi bilim dalının bir yönden geçmişten günümüze oluşum sürecini değerlendiren diğer yönden bu disiplinin konu ve yöntemlerini de çeşitli yönleriyle ele aldı.

İlahiyat Alanında Felsefe ve Din Bilimlerinin Kuramsal Gelişimi adlı proje kapsamında ortaya konulan bu kitap çalışması, genel olarak üniversitelerin farklı bölümlerinde olup Felsefe ve Din Bilimlerine ilgi duyan, özelde ise İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültelerinde öğrenim gören lisans, lisanüstü öğrenciler ve araştırmacıların sadece kendi sahasını değil yukarıda belirtildiği üzere farklı disiplinleri bünyesinde barındıran Felsefe ve Din Bilimlerinin bütünü hakkında bilgi almak isteyenlere hitap etmektedir. Her bir bilim dalını temel özellikleri ile tanıtan bu eserin hedef kitlenin akademik gelişimine katkı sağlayacağı umulmaktadır. Kitapla ilgili teknik birkaç hususa değinecek olursak; öncelikle her bir bilim dalını kaleme alan yazarlar içeriğe sadık kalmak şartıyla dipnot verme konusunda serbest bırakılmış ve eserin bütünlüğü açısından sadece sayfa altı dipnot kullanılmasına özen gösterilmiştir. Dipnot ve kaynakçada bazı küçük farklılıkların olduğunu da ifade etmeliyiz.

Editör olarak projenin gerçekleşmesi ve kitabın meydana gelmesinde kaleme aldıkları bölümlerde çalışma ve eserleriyle uzman olan bilim adamlarımıza, teknik konularda yardımlarını aldığım meslektaşım Sabri Yılmaz'a, bu proje ve kitabın neticelenmesi hususunda yayınevi olarak destek veren Eskiyei Yayınevi sahibi ve ekibine teşekkür eder, eserin bilim ve kültür dünyasına katkı sağlamasını temenni ederim.

Editör
Prof. Dr. Ali Kürşat TURGUT
Mayıs/2024